

Ανθρώπινα δικαιώματα και ψυχική υγεία: Θεσμοί προστασίας

Ευτύχης Φυτράκης

Δικαιώματα σε δύσκολους καιρούς...

Η Ελλάδα δοκιμάζεται από μια κοινωνική, πολιτική και οικονομική κρίση. Κοινωνίες που αντιμετωπίζουν τέτοιες σοβαρές κρίσεις, πλήττονται, τουλάχιστον στο στάδιο της μετάβασης, από αυξημένους δείκτες εγκληματικότητας, αλλά και ψυχικών διαταραχών. Αυτή η κατάσταση, με τη σειρά της, περιορίζει την ανεκτικότητα, ενισχύει την τιμωρητικότητα και εξοβελίζει τον κοινωνικό πλουραλισμό. Τα δικαιώματα σ' αυτό το πλαίσιο προβάλλουν ως περιττές πολυτέλειες, ανατρέχοντας σε μια συζήτηση που καθίσταται μέρα με τη μέρα εξωπραγματική. Η πίεση που ασκείται στο κοινωνικό πεδίο τείνει, συχνά, να συνθλίψει τα αδύναμα μέλη της κοινωνίας, να εξουθενώσει τους διαφορετικούς και να επιβάλλει λογικές ισοπέδωσης και άμετρης καταστολής. Ο χώρος της ψυχικής υγείας δεν μένει μακριά απ' αυτές τις εξελίξεις. Αλήθεια, ο αγώνας επιβίωσης συγκρούεται με την πάλη για δικαιώματα;

Ανθρώπινα δικαιώματα για τα άτομα με ψυχική αναπηρία

Οι θηριωδίες του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου γέννησαν την ανάγκη, στον μεταπολεμικό κόσμο, για την αναγνώριση και προστασία των βασικών αξιών της ανθρωπότητας ως δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτή η σύγχρονη κατάκτηση του δυτικού κόσμου, δεν διέθεταν εξ αρχής καθολικότητα. Έτσι, ολόκληρες ομάδες ανθρώπων παρέμεναν στο κοινωνικό περιθώριο, χωρίς τον προστατευτικό μανδύα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι ψυχικά ασθενείς, πρώτοι απ' όλους, αποτέλεσαν μια κατηγορία προσώπων που δεν ήταν υποκείμενα δικαιωμάτων, δεν διέθεταν καν νομική προσωπικότητα, το δίκαιο δεν ενδιαφερόταν γι' αυτούς. Γενικότερα, παρατηρεί κανείς ότι η άσκηση της ψυχιατρικής, για δεκαετίες, ενείχε περισσότερα στοιχεία καταστολής παρά ιατρικής, ενώ το πεδίο της ψυχικής υγείας παρέμενε εν γένει άβιοτο για τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹

Όμως, στη σύγχρονη εποχή έχει γίνει πλέον κοινή συνείδηση ότι τα πλέον αδύναμα και ευάλωτα άτομα (πρέπει να) είναι ενεργοί παίκτες του κοινωνικού βίου, αποτελούν ισότιμους συνδιαμορφωτές του κοινωνικού γίγνεσθαι και, τελικά, αποτελούν υποκείμενα και όχι αντικείμενα του δικαίου. Η αναπηρία δεν συνδέεται πια με τη «φιλανθρωπία της Βασιλίσσης» ή την ελεημοσύνη των καλών χριστιανών, αλλά με κατοχυρωμένα δικαιώματα και την αξίωση κρατικής μέριμνας (άρ. 21 § 4, 6 Συντ.). Μάλιστα, ιδιαίτερα τα άτομα με ψυχική αναπηρία, ίσως το πιο ευαίσθητο και ταλαιπωρημένο κομμάτι του αναπηρικού κόσμου, αποκτούν, σιγά-σιγά, τη θέση τους στη σφαίρα του δικαίου. Σ' αυτή τη βάση, η προάσπιση των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών αναγνωρίζεται ως θεμελιώδης δεοντολογική αρχή της ψυ-

Ο Ευτύχης
Φυτράκης είναι
Δρ. Νομικής,
Ειδικός επιστήμονας
στον Συνήγορο
του Πολίτη

¹ Ν. Μπιλανάκης, Ψυχιατρική περίθαλψη και ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα, εκδ. Οδυσσέας 2004.

χιατρικής (άρ. 28 Κώδ. Ιατρικής Δεοντολογίας) και καθίσταται, πλέον, επίσημη κρατική πολιτική, αποτελώντας ξεχωριστό άξονα του δεκαετούς προγράμματος ανάπτυξης μονάδων και δράσεων ψυχικής υγείας (2011 - 2020).² Μάλιστα η τάση αυτή γνωρίζει τεράστια απήχηση σε διεθνές επίπεδο, όπου η οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων φέρνει τεράστιες ανατροπές στα δεδομένα που ίσχυαν μέχρι τώρα.³ Το δίκαιο φαίνεται όλο και περισσότερο να εισχωρεί στα «άδυστα» της ψυχιατρικής, απονέμοντας δικαιώματα στους ψυχικά ασθενείς, από την ακούσια νοσηλεία⁴ μέχρι και την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση.⁵ Σε κάθε περίπτωση, όμως, η άσκηση της ψυχιατρικής και εν γένει το σύστημα ψυχικής υγείας αποτελεί ένα πεδίο ισχυρής δοκιμασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελέγχου της αποτελεσματικότητας των μέσων προστασίας τους.

Η έννομη προστασία των δικαιωμάτων

Όποιος έχει την ελάχιστη επαφή με την ελληνική νομική, ιδίως τη δικαστική, πράξη γνωρίζει καλά ότι η ρύθμιση των ανθρωπίνων κοινωνικών σχέσεων από το δίκαιο πραγματώνεται μόνο μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες, συχνά εξαιρετικά πολύπλοκες, μακρόσυρτες και δαπανηρες. Κι όμως: Το δικαίωμα έννομης προστασίας κατοχυρώνεται στο Ελληνικό Σύνταγμα (άρ. 20 Συντ.), αλλά και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ, άρ. 6) και εμπεριέχει κατ' αρχήν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Ωστόσο, πέρα απ' αυτή την παραδοσιακή εκδοχή της έννομης/δικαστικής προστασίας, η έννομη προστασία συνεπάγεται την εξασφάλιση πρόσβασης σε *αποτελεσματικούς* μηχανισμούς, δικαστικής και/ή διοικητικής, προστασίας των δικαιωμάτων. Συνεπώς, στην έννοια της έννομης προστασίας εμπίπτουν: η εξασφάλιση δικαστικής προστασίας με πρόσβαση στις δικαστικές, αλλά και τις διοικητικές αρχές.

Φορέας του δικαιώματος έννομης προστασίας είναι «καθένας» (βλ. άρ. 10§1 και 20§1 Συντ.), δηλαδή κάθε πρόσωπο, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, φύλου ή άλλων κοινωνικών ή οικονομικών χαρακτηριστικών. Συνεπώς, δεν μπορεί κανείς, βάσει της κατάστασης της υγείας του (και της ψυχικής) ή της αναπηρίας του, να στερείται του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Όπως, μάλιστα, αναφέρεται για την άσκηση του δικαιώματος αναφοράς, δεν απαιτείται δικαιοπρακτική ικανότητα, αλλά αρκεί η (απλή) ικανότητα δικαίου.⁶ Ειδικότερα, ο ψυχικά ασθενής - το άτομο με ψυχική αναπηρία, είτε κατοικεί στο σπίτι

του; είτε κατοικεί σε Μονάδα Ψυχοκοινωνικής Αποκατάστασης (Μ.Ψ.Α.) είτε, τέλος, νοσηλεύεται σε κλειστή ψυχιατρική δομή (ψυχιατρικό νοσοκομείο ή ψυχιατρική κλινική γενικού νοσοκομείου), παραμένει άνθρωπος και πολίτης και ως εκ τούτου διαστέγει το σύνολο των δικαιωμάτων που διαθέτει ο τελευταίος βάσει του Συντάγματος και των νόμων (ως άνθρωπος, πολίτης, ασθενής, διοικούμενος). Αυτό μάλιστα συμβαίνει ανεξαρτήτως αν νοσηλεύεται ακούσια ή εκούσια.

Διοικητική προστασία

Το *δικαίωμα αναφοράς* (άρ. 10 Συντ.) αποτελεί τη βασική μέθοδο επικοινωνίας του πολίτη/ατόμου με το κράτος (διοίκηση). Το δικαίωμα του «*αναφέρεσθαι στις αρχές*» γνωρίζει μια σημαντική συνταγματική παράδοση στην Ελλάδα, ασκείται εγγράφως, ατομικά ή και συλλογικά, και συνοδεύεται από την υποχρέωση της αποδέκτριας διοικητικής αρχής σε απάντηση.⁷ Μέσω της αναφοράς, ο πολίτης μπορεί να επιτύχει τον επηρεασμό της δημόσιας διοίκησης και την εκ μέρους της λήψη ορισμένης απόφασης, και μάλιστα κατά τρόπο ταχύ και, κυρίως, αδάπανο. Ειδική κατοχύρωση υπάρχει για το δικαίωμα του ασθενούς να «*καταθέσει αρμοδίως διαμαρτυρίες και συστάσεις και να λάβει πλήρη γνώση των επ' αυτών ενεργειών και αποτελεσμάτων*» (άρ. 47 § 8 ν. 2071/1992). Συνεπώς, και ο ψυχικά ασθενής έχει το δικαίωμα, μέσω της κατάθεσης αναφοράς, να επικοινωνεί με οποιοδήποτε δημόσιο νοσοκομείο, Κ.Ψ.Υ. ή άλλη δημόσια μονάδα ψυχικής υγείας ή οποιαδήποτε δημόσια υπηρεσία.

Ειδικότερο δικαίωμα, που συνδέεται με το δικαίωμα της αναφοράς, αποτελεί το *δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά έγγραφα*, το οποίο κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα (άρ. 10 § 2).⁸ Πρόκειται για ειδικότερη όψη του δικαιώματος πληροφόρησης, το οποίο θεμελιώνεται στην αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου (άρ. 2 Συντ.) και το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρ. 5 Συντ.). Από τις αρχές αυτές απορρέει το δικαίωμα καθενός να γνωρίζει τουλάχιστον τα διοικητικά έγγραφα και στοιχεία που τον αφορούν ή ενδεχομένως τον θίγουν προσωπικά. Το δικαίωμα αυτό εξειδικεύεται περαιτέρω στον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (ν. 2690/1999, άρ. 5). Τέτοια είναι και η περίπτωση της πρόσβασης στα στοιχεία του φακέλου που τηρείται σε μονάδα ψυχικής υγείας (διοικητικός ή ιατρικός φάκελος), δικαίωμα που θεμελιώνεται περαιτέρω στον ν. 2716/1999 (άρ. 2§3) και τον ν. 2472/1997 (άρ. 12).⁹

Το *δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης* (άρ. 20 §2 Συντ.)

² Υπουργική Απόφαση (Υγείας & Κοιν. Αλληλεγγύης) Υ5β/Γ.Π./οικ. 46769/3-5-2012, άξονας 4.

³ L. Gostin / L. Gable, The human rights of persons with mental disabilities: a global perspective on the application of human rights principles to mental health, Maryland Law Review 63 (2004): 20-121, A. Dimopoulos, Issues in Human Rights Protection of Intellectually Disabled Persons, Ashgate 2010.

⁴ N. Μπιλιανάκης (επιμ.), Ακούσια νοσηλεία ψυχικά ασθενών. Ιατρικά & νομικά ζητήματα στην εφαρμογή του ν. 2071/1992, εκδ. Βήτα 2011, Ευγ. Σταθουλοπούλου, Ο ψυχιατρικός εγκλεισμός ή η πρόκληση της διαφάνειας στη διαδικασία εφαρμογής του νομοθετικού πλαισίου για την ακούσια νοσηλεία, εν: N. Κουράκη κ.ά. (επιμ.), Διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2012, σ. 97 επ., Ευτ. Φυτράκης, Η ακούσια νοσηλεία σήμερα: Μια μαύρη τρύπα στο κράτος δικαίου, Τετράδια Ψυχιατρικής Νο 100 (2007), σ. 109-120.

⁵ K. Ευκλείδου, Νομικό πλαίσιο και δικαιώματα ασθενών ενοίκων των Μονάδων Ψυχοκοινωνικής Αποκατάστασης, εν: Α. Κουτσουράδη κ.ά. (επιμ.), Ψυχιατρική & Δίκαιο, III, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2008, 231-252.

⁶ K. Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά Δικαιώματα, 3^ο έκδ. εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2006, σ. 413.

⁷ E. Μπέσιλα-Μακρίδη, Ο έλεγχος της διοίκησης, I, εκδ. Σάκκουλα 2004, σ. 91-107.

⁸ K. Σπανού (επιμ.), Πρόσβαση στα έγγραφα και διαφάνεια της διοικητικής δράσης, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2010.

⁹ K. Κοσμάτος, Ψυχική ασθένεια και προσωπικά δεδομένα, εν: Συνήγορος του Πολίτη, Ιατρικό απόρρητο, εκδ. Σάκκουλα 2006, σ. 153 - 166, Αιμ. Πανάγου, Η συμβολή του ΣτΠ στην πρόσβαση στον ιατρικό φάκελο του ψυχικά ασθενή: Ιατρικό απόρρητο vs πρόσβαση σε έγγραφα, εν: στο ίδιο, σ. 229-237.

συνιστά διαδικαστικό δικαίωμα που ενεργοποιείται όχι μόνο ενώπιον της δικαιοσύνης, αλλά και ενώπιον των διοικητικών αρχών. Συνεπάγεται την υποχρέωση της διοίκησης, πριν από τη λήψη ορισμένης απόφασης, να δώσει την ευχέρεια στον ενδιαφερόμενο να αναπτύξει τις απόψεις του ενώπιόν της και μάλιστα κατά τρόπο αποτελεσματικό.¹⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι η προηγούμενη ακρόαση αποτελεί ουσιώδη τύπο της διοικητικής πράξης, που τυχόν θα εκδοθεί, και, κατ' αποτέλεσμα, η έλλειψη της συνιστά λόγο για την ακύρωση της πράξης.

Για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, ο συνταγματικός νομοθέτης έχει ιδρύσει και επιφορτίσει *ανεξάρτητες αρχές*. Πρόκειται για δημόσιες αρχές, οργανωμένες κατά βάση με τη μορφή διοικητικών αρχών, που όμως διαθέτουν – ταυτόχρονα – εκέγγυα ανεξαρτησίας και αξιοπιστίας που προσιδιάζουν στις δικαστικές αρχές.¹¹ Τέτοιες είναι η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (άρ. 9Α Συντ.), η Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (άρ. 19 § 2 Συντ.) και ο Συνήγορος του Πολίτη (άρ. 103 § 9 Συντ.).

Για την εφαρμογή της *αρχής της ίσης μεταχείρισης*, ανεξαρτήτως αναπηρίας, ηλικίας κ.λπ. (απαγόρευση διακρίσεων) ορίστηκαν ως αρμόδιοι φορείς (άρ. 19 Ν. 3304/2005) ο Συνήγορος του Πολίτη, για θέματα που σχετίζονται με παραβιάσεις εκ μέρους των δημοσίων υπηρεσιών, και η Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης, για θέματα που σχετίζονται με παραβιάσεις στον Ιδιωτικό τομέα. Η Επιτροπή αυτή έχει θεσμοθετηθεί στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, χωρίς ωστόσο να δίδει κάποιο σαφές στίγμα για τη λειτουργία της.

Για θέματα εν γένει λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης αρμόδιο είναι το Σώμα Επιθεωρητών - Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης (ν. 3074/2002), το οποίο είναι αυτόνομο σώμα εσωτερικού ελέγχου των δημοσίων υπηρεσιών. Τέλος, γενικότερα συμβουλευτικό ρόλο έχει η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ν. 2667/1998), χωρίς ωστόσο να επιλαμβάνεται συγκεκριμένων υποθέσεων παραβίασης δικαιωμάτων.

Δικαστική προστασία

Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 § 1 του Συντάγματος, αλλά και επιπλέον στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ, αλλά και στο άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (Ν. 2462/1997).¹² Πρόκειται για θεμελιώδες δικαίωμα του ατόμου και των ομάδων, αλλά ταυτόχρονα και θεσμική εγγύηση για την οργάνωση και λειτουργία της δικαιοσύνης. Συνεπώς, αποτελεί δικαίωμα του ατόμου και υποχρέωση του κράτους η πρόβλεψη και λειτουργία δικαστηρίων που συντίθεται από δικαστές, με εγγυή-

σεις ανεξαρτησίας, και λειτουργούν με όρους που καθορίζουν το Σύνταγμα και οι δικονομικοί κανόνες. Μάλιστα η πρόσβαση σ' αυτά τα δικαστήρια δεν φτάνει να είναι μόνο τυπικά δυνατή, αλλά θα πρέπει να είναι και στην πράξη εφικτή, χωρίς δηλαδή να παρεμποδίζεται από εξαιρετικά πολύπλοκες διαδικασίες ή να επιβαρύνεται με υπέρμετρες δαπάνες.¹³

Η δικαιοσύνη στην Ελλάδα οργανώνεται σε τρεις παράλληλους κλάδους: πολιτική, ποινική και διοικητική. Τα πολιτικά δικαστήρια εκδικάζουν ιδιωτικές διαφορές, τα ποινικά ασχολούνται με εγκλήματα και επιβάλλουν ποινές, ενώ τα διοικητικά είναι αρμόδια για τον έλεγχο των πράξεων της δημόσιας διοίκησης. Παράλληλα με τα δικαστήρια, λειτουργούν και οι εισαγγελικές αρχές που διώκουν τα εγκλήματα. Όλα αυτά τα δικαστικά όργανα είναι επιφορτισμένα με την προάσπιση των δικαιωμάτων, ενώ καθένας μπορεί να «αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του». Μ' άλλα λόγια, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, τα δικαστήρια εγγυώνται μια «δίκαιη δίκη», με βάση τις προδιαγραφές και τις απαιτήσεις που θέτει η ΕΣΔΑ και ιδίως η εκτενής πλέον επί του θέματος νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.¹⁴

Πολιτική (κοινοβουλευτική) προστασία

Στο πλαίσιο του συστήματος της υπουργικής ευθύνης περιλαμβάνεται η πολιτική ευθύνη του εκάστοτε αρμόδιου υπουργού για κάθε πράξη ή παράλειψη του υπουργείου ή των περιφερειακών του υπηρεσιών, εφόσον υπόκεινται στον ιεραρχικό του έλεγχο. Τα μέσα άσκησης κοινοβουλευτικού ελέγχου, από την Ολομέλεια ή τις κοινοβουλευτικές επιτροπές της Βουλής, είναι οι αιτήσεις κατάθεσης εγγράφων, οι ερωτήσεις, οι επερωτήσεις και οι αναφορές.¹⁵ Οι διαδικασίες αυτές κινούνται από τα εκλεγμένα μέλη του κοινοβουλίου, συνήθως στη βάση σχετικής ενημέρωσης που λαμβάνουν από άτομα ή φορείς. Θεωρητικά, βέβαια, καθένας δικαιούται να απευθύνει αναφορά στη Βουλή (κατ' άρθρο 69 Συντ.), η οποία μπορεί να την αποστείλει στον αρμόδιο υπουργό για διευκρινίσεις.

Χαρακτηριστική, για τον τομέα της ψυχικής υγείας, περίπτωση, επιτυχούς άσκησης κοινοβουλευτικού ελέγχου, συνιστά η πρόσφατη «ερώτηση» βουλευτή για την παρακράτηση μέρους των συντάξεων των ψυχικά πασχόντων που φιλοξενούνται σε μονάδες ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης. Απαντώντας η αρμόδια υπυπουργός, αφού εξέθεσε την πολιτική της άποψη για το ζήτημα, ακολούθως, δεσμεύτηκε για την κατάργηση της σχετικής νομοθεσίας.¹⁶

¹⁰ Π. Δαγτόγλου, Γενικό διοικητικό δίκαιο, 5^η έκδ. εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2004, σ. 333 επ., *Kl. Ritgen*, in: Knack/Henneke, *Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG)-Kommentar*, 9. Aufl. Carl Heymanns 2010, § 28.

¹¹ Π. Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα, II, 2^η έκδ. εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2005, σ.1363 επ.

¹² M. Nowak, U.N. Covenant on Civil and Political Rights - CCPR Commentary, 2nd ed. N.P. Engel Publisher 2005, p. 302-357.

¹³ D. Gornien, D. Harris, L. Zwaak, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων

του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και πρακτική, Μτφρ. Έ. Τσατσαρέλη, εκδ. Παπαζήση 2001, σ. 261.

¹⁴ J. Frowein, W. Peukert, *Europäische MenschenrechtsKonvention. EMRK-Kommentar*, 2. Aufl. N.P.Engel 1996, S. 150 ff.

¹⁵ Κ. Μαυριάς, Συνταγματικό δίκαιο, 4^η έκδ. εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2005, σ. 608 επ., Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό δίκαιο, Β', 2^η έκδ. εκδ. Αντ. Σάκκουλα 1993, σ. 218-221.

¹⁶ Πρακτικά Βουλής, 26.7.2012, σελ. 264-266)

Ειδικό φορέας προστασίας

Ειδικό θεσμό προστασίας των (ανθρωπίνων) δικαιωμάτων αποτελεί ο *Συνήγορος του Πολίτη*, ένας θεσμός με διεθνή απήχηση και υπερδεκαετή δράση στην Ελλάδα. Λειτουργεί ως ανεξάρτητη αρχή με συνταγματική κατοχύρωση (άρ. 103 § 9), ασκώντας έλεγχο στη δράση της δημόσιας διοίκησης και των οργάνων της και διαμεσολαβώντας μεταξύ πολιτών και δημοσίων υπηρεσιών (ν. 3094/2003).¹⁷ Ο Συνήγορος του Πολίτη ενεργοποιείται κατόπιν αναφοράς ή και αυτεπαγγέλτως και κινείται με σχετικά ευέλικτο και ταχύ τρόπο, χωρίς μάλιστα κόστος για τον προσφεύγοντα. Τόσο η εν γένει λειτουργία των μονάδων ψυχικής υγείας όσο και ειδικότερα τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών έχουν αποτελέσει κατ' επανάληψη αντικείμενο διερεύνησης της Αρχής και της υποβολής πορισμάτων με αντίστοιχες προτάσεις βελτιώσεων.

Ειδική Επιτροπή Ελέγχου Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Ψυχικές Διαταραχές. Ιδρύθηκε και λειτουργεί βάσει του ν. 2716/1999, άρθρο 2, υπάγεται στο Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και δέχεται παράπονα, αναφορές ή καταγγελίες για την παραβίαση των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών. Ειδικότερα η Επιτροπή εποπτεύει και ελέγχει την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, όπως το δικαίωμα για αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στις μονάδες ψυχικής υγείας, το δικαίωμα για εξειδικευμένη ατομική θεραπεία, το δικαίωμα να αμφισβητεί ο ασθενής στο δικαστήριο την ακούσια νοσηλεία, να συνομιλεί κατ' ιδίαν με δικηγόρο, να έχει πρόσβαση στα δεδομένα των αρχείων που τον αφορούν, το δικαίωμα να προστατεύει την περιουσία του, το δικαίωμα της κοινωνικής του επανένταξης κ.λπ.

Όργανο εσωτερικού ελέγχου της διοίκησης, με σχετική αυτοτέλεια, αποτελεί το *Σώμα Επιθεωρητών Υπηρεσιών Υγείας και Πρόνοιας (Σ.Ε.Υ.Υ.Π.)*. Ιδρύθηκε με το ν. 2920/2001, υπάγεται απευθείας στον Υπουργό Υγείας και ερευνά υποθέσεις σχετικά με τη λειτουργία δημόσιων και ιδιωτικών φορέων υγείας και πρόνοιας.¹⁸ Συνεπώς στην αρμοδιότητα του ΣΕΥΥΠ υπάγονται και οι, δημόσιες ή ιδιωτικές, μονάδες ψυχικής υγείας, τόσο ως προς την εσωτερική λειτουργία τους όσο όμως και ως προς τον σεβασμό των δικαιωμάτων των ασθενών.

Μορφή αποκεντρωμένης προστασίας των δικαιωμάτων των ασθενών παρέχουν οι *τριμελείς Επιτροπές Προάσπισης Δικαιωμάτων των Ασθενών* (ν. 2519/97, άρθρο 1 § 4).¹⁹ Εδρεύουν σε κάθε νοσηλευτικό ίδρυμα και δέχονται τυχόν παράπονα ή αναφορές ασθενών, σχετικά με την παραβίαση των δικαιωμάτων από το οικείο νοσοκομείο.

Διεθνής προστασία

Εκτός από την παραδοσιακή «εθνική» έννομη προστασία, διαρκώς κερδίζει έδαφος τα τελευταία χρόνια και η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με δικαστική ή άλλη μορφή. Η υπερεθνική προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου λαμβάνει χώρα κυρίως μέσω των οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενός διεθνούς οργανισμού που επιβλέπει γενικώς την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοκρατικών θεσμών σ' όλη την Ευρώπη.²⁰ Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει αναπτύξει μια ποικιλία δράσεων για την προστασία των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών, αφενός μέσω των μη δεσμευτικών νομικών κειμένων (soft law) που παράγει (συστάσεις, ψηφίσματα κ.λπ.) και αφετέρου μέσω της δράσης των δύο βασικών οργάνων του, δηλαδή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων (C.P.T.). Οι αποφάσεις του δικαστηρίου, ήδη από τη δεκαετία του 1970, και οι εκθέσεις της Επιτροπής, συνήθως κατόπιν επιτόπιων επισκέψεων, έχουν δημιουργήσει μια σταθερή βάση για την προστασία των ψυχικά ασθενών σε υπερεθνικό επίπεδο. Μάλιστα με δύο πρόσφατες αποφάσεις του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε τη χώρα μας για την παραβίαση των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών (*Βενιός κατά Ελλάδος*, 5.7.2011, *Καραμανάφ κατά Ελλάδος*, 26.7.2011). Οι αποφάσεις αυτές αφορούν τη διαδικασία ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας και διαπιστώνουν παραβίαση της νομοθεσίας (ν. 2071/1992) και κατ' αποτέλεσμα παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας (άρ. 5 ΕΣΔΑ).

Ξεχωριστές δυνατότητες φαίνεται να προσφέρει η, πρόσφατα κυρωθείσα και από τη χώρα μας, *Σύμβαση του ΟΗΕ* για την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία (ν. 4074/2012). Η σύμβαση αυτή, που διαθέτει υπερνομοθετική ισχύ κατ' άρθρο 28 Συντ., προβλέπει, στο άρθρο 33 §1, τη δημιουργία μέσα στην κυβέρνηση (α) *σημείου αναφοράς* για την παρακολούθηση εφαρμογής της Σύμβασης, και (β) *συντονιστικού μηχανισμού* για τη διευκόλυνση των σχετικών με αυτή δράσεων. Ωστόσο με το άρθρο τρίτο του (ελληνικού) νόμου ορίστηκε ότι τα όργανα αυτά θα οριστούν στο μέλλον με σχετική απόφαση του πρωθυπουργού. Η σύμβαση, πάντως, προβλέπει, επιπλέον (άρ. 33 § 2), και έναν *ανεξάρτητο* μηχανισμό για την προαγωγή και παρακολούθηση της εφαρμογής της σύμβασης, χωρίς αυτός να έχει οριστεί ακόμα. Ήδη άλλες χώρες έχουν ορίσει ή ιδρύσει τρία διαφορετικά όργανα για την τήρηση των προβλεπόμενων στη σύμβαση, όπως π.χ. η Γερμανία, με Σημείο αναφοράς το Υπουργείο Εργασίας, Μηχανισμό συντονισμού τον εντε-

¹⁷ Β. Τζέμος, Συνήγορος του Πολίτη, έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012.

¹⁸ *Ευτ. Φυτράκης*, Τα ελεγκτικά σώματα της διοίκησης, έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2010, σ. 383-440.

¹⁹ Α. Δ. Αλεξιάδης, Η προστασία του νοσοκομειακού ασθενούς, *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 2000, 17 (1): 101-108.

²⁰ Α. Μπρεδήμας, Η προστασία των ψυχικά ασθενών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και άλλων ρυθμί-

σεων του Συμβουλίου της Ευρώπης, εν: Κ. Σολδάτος κ.ά. (επιμ.), *Ψυχιατρική & Δίκαιο*, Ι, εκδ. Αντ. Σάκουλα 2006, σ. 207 - 222. Ο. Lewis, *Protecting the Rights of People with Mental Disabilities: The European Convention on Human Rights*, *European Journal of Health Law* 9 (2002): 293-320, D.Kingdon, R.Jones, J.Lönnquist, *Protecting the human rights of people with mental disorder: new recommendations emerging from the Council of Europe*, *British Journal of Psychiatry* (2004), 186: 277-279.

ταλμένο για τα θέματα αναπηρίας²¹ και Μηχανισμό παρακολούθησης το Ινστιτούτο ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²² Εξάλλου, με τη Σύμβαση αυτή ιδρύεται (στον ΟΗΕ) και μια *Επιτροπή για τα δικαιώματα των Ατόμων με αναπηρίες* (άρ. 34), στην οποία, βάσει του προαιρετικού πρωτοκόλλου το οποίο επίσης έχει κυρώσει η Ελλάδα, μπορεί να προσφύγει κάθε άτομο με αναφορά, εφόσον θεωρεί ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά του.²³

Θεσμικός πληθωρισμός και έλλειμμα προστασίας

Αποτελεί γενικότερη παρατήρηση ότι η χώρα μας στον τομέα της νομοθεσίας, σε ποσότητα και ποιότητα, δεν υπολείπεται των άλλων κρατών της ανεπτυγμένης Ευρώπης. Ο χώρος της ψυχικής υγείας δεν αποτελεί εξαίρεση· αντίθετα, η παραγωγή νομοθετικού υλικού, τα τελευταία ιδίως χρόνια, στον τομέα αυτό γνωρίζει μια συνεχώς αύξουσα πορεία, σε σημείο να γίνεται, ακόμα μια φορά, λόγος για πληθωρισμό νόμων.

Εκτός όμως από τη νομοθεσία για την ψυχική υγεία, η Ελλάδα γνωρίζει μια υπερανάπτυξη και θεσμών που περιστρέφονται γύρω από την ψυχική υγεία. Φαίνεται δηλαδή να υπάρχει ένας πλουραλισμός θεσμών προστασίας των δικαιωμάτων, τόσο με την παραδοσιακή όσο και με πιο μοντέρνες φόρμες. Ωστόσο, την ποσότητα των θεσμών συχνά συνοδεύουν ερωτηματικά και ενδοιασμοί σχετικά με την αποτελεσματικότητα της δράσης που αυτοί αναλαμβάνουν και την πληρότητα του έργου που εκτελούν.

Η έννομη προστασία δεν φτάνει να προβλέπεται αφηρημένα σε κάποιο νομικό κείμενο· πρέπει να είναι αληθινά αποτελεσματική, δηλαδή να μπορεί να προσφέρει στην πραγματικότητα προστασία στα δικαιώματα. Δυστυχώς, όμως, όλο το σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων στην Ελλάδα έχει δομηθεί και λειτουργεί πάνω στη θεμελιώδη παραδοχή ότι ο ψυχικά ασθενής «δεν υπάρχει» και δεν μπορεί να διεκδικήσει. Ίσως λοιπόν θα πρέπει να ξανασκεφθούμε μια ειδική δικονομία για τους ψυχικά ασθενείς, η οποία θα περιέχει μια σειρά διευκολύνσεων για την πραγματική άσκηση των δικαιωμάτων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Η αυτάρεσκη αναφορά της πρόβλεψης δικαιωμάτων με την ταυτόχρονη μελαγχολική διαπίστωση της παραβιάσής τους, δεν μπορεί να είναι μια ικανοποιητική απάντηση. Θα πρέπει λοιπόν να συζητηθεί η αντικατάσταση της παραδοσιακής αμυντικής ανοχής στα δικαιώματα με την ενεργητική προώθηση της άσκησής τους.²⁴ Σ' αυτή τη βάση, η *υποστηρικτική διαμεσολάβηση* για την πραγματική άσκηση των δικαιωμάτων θα μπορούσε να τεθεί ως προτεραιότητα. Στη σύγχρονη εποχή, η *ενεργητική προώθηση των δικαιωμάτων* των ψυχικά ασθενών αποτελεί θεμελιώδη όρο για την προστασία τους. Μηχανισμοί συνηγορίας και οργανωμένη υποβοήθηση, με τη συμμετοχή των ίδιων των ασθενών, μπορούν εδώ να συμβάλλουν πολλαπλά. Εν τέλει, αξίζει να θυμόμαστε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αντιστρατεύονται την ψυχική υγεία, αφού η τελευταία στη σύγχρονη εποχή αναγνωρίζεται ως ανθρώπινο δικαίωμα.²⁵

²¹ www.behindertenbeauftragter.de

²² www.institut-fuer-menschenrechte.de

²³ *M. Perlin*, "A Change Is Gonna Come": The Implication of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities for the Domestic Practice of Constitutional Mental Disability Law, *Northern Illinois University Law Review* 29 (2009): 483-498.

²⁴ *Ευγ. Γεωργάκα*, Τα δικαιώματα ατόμων με ψυχικές διαταραχές στην Ελλάδα: Από τις διεθνείς διακηρύξεις στις επαγγελματικές πρακτικές, εν: *Επιστ. Επετ. Τμήματος Ψυχολογίας ΑΠΘ*, Τόμ. Η' (2009), σ. 89-128, *Μ. Οικονόμου*, Δικαιώματα

των ψυχικά πασχόντων: Ηθική και δεοντολογική προσέγγιση, εν: *Κ. Σολδάτος κ.ά. (επιμ.)*, *Ψυχιατρική & Δίκαιο*, Ι, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2006, σ. 223-236, *Ευτ. Φυτράκης*, Τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών: από την ανοχή στην υποστήριξη, *Θέματα αναπηρίας* 25/2011, σ. 4-7.

²⁵ *L. Gable, L. Gostin*, Mental Health as a Human Right, in: *A. Clapham / M. Robinson*, *Realizing the right to health* [έκδ. *Swiss Human Rights Book*, Vol. 3], 2009, pp. 249-261, *S. Kraljić*, Right to mental health as fundamental human right, εν: *Τίμ. τόμ. Π. Αγαλλοπούλου*, ΙΙ, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2011, σ. 841-857.